

ІГРОТЕРАПІЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ФАСИЛІТАЦІЯ

Ольга ФЕДІЙ,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової освіти*

*Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

Тетяна ГАЛИНА,

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 013 Початкова освіта*

*Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

У статті представлені теоретико-практичні та психолого-педагогічні контенти ігротерапії у роботі з учнями початкових класів. Розглянута педагогічна сутність ігротерапії у її зв'язку з фасилітативною дією на кожну особистість. Доводиться доцільність та ефективність побудови інтерактивного фасилітативного педагогічного процесу з використанням ігротерапевтичних технологій. Підкреслюється виключна роль педагогічного потенціалу ігротерапії у сучасних умовах деструктивного інформаційного середовища.

Ключові слова: педагогічна фасилітація, ігротерапія, технології ігротерапії в освітньому середовищі, творчий потенціал особистості, психологічно комфортне освітнє середовище початкової школи.

The article presents play therapy's theoretical-practical and psychological-pedagogical content in work with elementary school students. The author considers the pedagogical essence of play therapy in its connection with the facilitative effect on each individual. The expediency and effectiveness of building an interactive facilitative pedagogical process using play therapy technology are proven. The unique role of the pedagogical potential of play therapy in current conditions of a destructive information environment is emphasized.

Keywords: pedagogical facilitation, play therapy, play therapy technologies in the educational environment, the creative potential of the individual, psychologically comfortable educational environment of the primary school.

PLAY THERAPY AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACILITATION

Olha FEDIY, Tetiana HALYNA

Сучасний етап вітчизняної освітньої реформи, що відбувається у найскладніших соціально-політичних, економічних та воєнних умовах протистояння України агресивно-руйнуючій доктрині країни-агресора, відзначений активними пошуками та інноваційними розробками педагогів початкової ланки освіти. Деструктивний вплив на стійкість та життєздатність дітей, які перебувають у постійних стресових умовах війни, потребує від педагога негайних професійних дій-заходів, спрямованих на актуалізацію захисних, збережувальних сил особистості. Йдеться, у першу чергу, про можливість активізації пізнавальних інтересів учнів, формування психологічної стійкості та наполегливості у досягненні особистих успіхів у школі, набуття цілющого досвіду задоволення від навчання, переживання почуття власної захищеності і психологічного комфорту від спілкування з оточуючими людьми: однокласниками, вчителями, батьками, друзями.

На переконання науковців та педагогів-практиків сучасна педагогіка має приймати учня як добровільного і зацікавленого соратника, однодумця, рівноправного учасника педагогічного процесу, турботливого і відповідального за його результати (Вишневський, 2006). Ефективне впровадження концептуальних засад сучасної української педагогіки в початкову освіту потребує кардинального переосмислення ролі та функцій учителя, вихователя (Максименко, 2018). Дедалі більшої популярності у цьому напрямку набирає педагогічна фасилітація та вивчення й розробка новітніх технологій використання ефективних, природовідповідних засобів та прийомів організації фасилітативного освітнього середовища, зокрема провідних естетотерапевтичних засобів класичного гатунку – музики, казки, природи, гри тощо (Fedyi & Bohdanova, 2020). Остання має особливий інтегративно-розвивальний та терапевтично-освітній ефект та стає все більш актуальною в умовах обмеженого формату дистанційного, уособленого, віртуального перебування сучасного учня в освітньому просторі школи, що позбавляє його природньої активності та реальної соціальної контактності.

Багатовекторність та мультимодальність педагогічної ігротерапії (Г. Лендрет, В. Екслайн та ін.) нині отримує все більшу актуальність та затребуваність, особливо у роботі педагога з учнями молодшого шкільного віку – найбільш близького до ігрових активностей та сприятливого щодо педагогічно-розвивальних, фасилітативних впливів. Сучасними вченими активно розробляється ідея про те, що дитяча гра здійснює важливий вплив на оптимістичне відчуття дитини у сьогоденні (Landreth, 2005, Axline, 1981).

Мета статті: розглянути філософсько-педагогічну сутність ігротерапії у її зв'язку з фасилітативною дією на особистість кожного учня початкових класів в умовах воєнного та післявоєнного періодів.

Фасилітація (від англ. *facilitation* – допомога, полегшення, сприяння) має недирективний характер організації освітнього простору, позбавлена традиційно-авторитарного стилю поведінки педагога, який змушує учнів виконувати певні інструкції. Педагогічна фасилітація має за мету допомогти учневі в усвідомленні себе як самоцінності, підтримувати прагнення дитини до саморозвитку, самореалізації, активізувати ціннісне ставлення до людей, до життя у цілому. Така педагогічна стратегія буде допоміжне, гуманістичне, діалогічне, суб'єкт-суб'єктне спілкування, естетотерапевтичну атмосферу безумовного прийняття учня, взаєморозуміння та довіри .

Найбільш актуальними у сучасному освітньому процесі стають такі важливі формати фасилітації як *соціальна фасилітація*, що передбачає ефект поліпшення якості виконання простих і добре засвоєних операції при присутності інших людей та *перетворювальний процесинг* – діяльність вчителя-фасилітатора по зміні негативних рис характеру, або звичок, перетворення життєвих проблем під час виконання учнем освітньо-навчальних, розвивальних завдань у школі. Саме такий процесинг є найбільш цінним й популярним в освіті, оскільки дозволяє вчителю запроваджувати систему дитиноцентрованих принципів і технік, що, у свою чергу, дозволятимуть учням впоратися із несприятливими сторонами життя і отримати якомога більше позитивних відчуттів, бажаного, омріяного.

Феномен гри багато віків вивчають філософи, літературознавці, педагоги, психологи, юристи. ООН визнала гру універсальним та невід'ємним правом дитини. У народознавстві

дитинство розуміють як час підготовки до життя та гри. У самому дитячому розумінні «грати» означає «дружити». На жаль, як свідчать дослідження психологів, педагогів, сучасні батьки вважають гру неактуальною та застарілою формою організації дитячої діяльності, мотивують таке ставлення впливом на життя дитини сучасних технологій, темпу та ритму життя. Сьогодні перевага надається «розумним» комп'ютерним іграм, елітним спортивним заняттям, переважно східного спрямування тощо. Грі, зазвичай, відводиться роль розваги та відпочинку, а не важкої, кропіткої, цілющої душу та тіло праці.

У різні часи вчені намагалися пояснити власне бачення естетотерапевтичного контексту гри, як феномену розвитку людини: гра у філософії Платона - джерело задоволення; Аристотель вважав, що в ідеальній державі люди здатні віддаватися найчудовішим іграм; Ж.-Ж. Руссо, наділяв гру унікальним діагностуючим внутрішній стан дитини засобом, видатний вчений вважав, що для того, щоб пізнати та зрозуміти дитину, необхідно поспостерігати за її грою; Ф. Шилер у своїй праці «Листи про естетичне виховання» писав, що гра та краса врівноважують, доповнюють один одного, гра – це вільне, самостійне розкриття усіх сил людини, її сутності (цит. за Fediy, & Bohdanova, 2020).

Серед провідних засад теоретико-методичного базису ігротерапії виділяємо чотири концепції, що становлять принциповий інтерес сучасної психолого-педагогічної фасилітації засобами гри:

По-перше, теорія Л. С. Виготського про культурно-історичний розвиток вищих психічних функцій, яка частково розкриває й дитячі рольові ігри: гра, зазначає Л. С. Виготський, - це джерело розвитку, у ній створюються зони найближчого розвитку (Langford, 2013).

По-друге, теорія соціальної природи рольової гри прихильника та послідовника школи Л. Виготського Д. Ельконіна. Він розглядає гру як «роботу фантазії» та своєрідний «психологічний захист» дитини, яким вона активно користується повсякденному житті. Тобто, естетотерапевтичний, фасилітативний ефект гри: психологічна захищеність, комфортність та можливість творчого прояву через вияв фантазії, - фіксується вченим вже на емпіричному етапі користування дитиною грою (цит. за Zhuravlova & Chebykin, 2021).

Д. Ельконін доводить тезу й про те, що змістовим компонентом будь-якої рольової гри для дитини стають соціальні відносини, як найбільш актуальні у порівнянні з відносинами людьми з предметним середовищем: «Змістом розгорнутої, розвиненої форми рольової гри є не предмет та його вживання або зміна людиною, а відносини між людьми, що здійснюються через дії з предметами; ні людина – предмет, а людина – людина» (цит. за Zhuravlova & Chebykin, 2021). Це положення має принципове значення щодо виявлення терапевтичних можливостей гри-фасилітації, оскільки при психотерапії усуваються проблеми, що виникають у результаті *соціального* формування й самовиявлення особистості.

По-третє, «теорія ролей» Я. Морено («театр імпровізацій»), згідно якої «роль» розширюється до життєвих ролей та охоплює типи поведінки, що виявлені у різних сферах життя. Згідно цього підходу, всі аспекти людської поведінки можна описати з точки зору «програвання ролей». Саме рольова поведінка дитини відображає її внутрішні психологічні стани та функціональні тенденції (Riva et al; 2020).

По-четверте, концепція гуманістичної ігрової терапії, що центрована на дитині Г. Л. Лендрета, яка є цілісною терапевтичною системою, що будується на переконаності вченого у можливостях та життєздатності дитини. У центрованій на дитині ігровій терапії ключем до корекції та розвитку стають відносини, а не звичайне використання іграшок або інтерпретація поведінки (Landreth, 2005).

Таким чином, сучасна психолого-педагогічна наука володіє достатнім теоретичним базисом щодо визначення фасилітативно-терапевтичного контексту ігрової діяльності. Найбільш наближеними до ідей особистісно орієнтованої педагогічної парадигми формування дитячої особистості є визначення ігротерапії, що дає визнаний авторитет зарубіжної ігротерапії Г. Лендрет: «Ігрова терапія визначається як *динамічна система міжособистісних відносин* між дитиною та терапевтом, який ознайомлений з процедурами ігрової терапії, забезпечує дитину ігровим матеріалом та полегшує побудову безпечних відносин для того, щоб дитина якомога повніше виразила та дослідила власне Я (почуття, думки, переживання та вчинки) за допомогою гри – природного для дитини засобу комунікації» (Landreth, 2005). Ігрова терапія пов'язана з поняттям сумісної діяльності педагога та

вихованця, це активний соціальний процес спільного з дитиною проживання й осмислення будь-якої життєво важливої ситуації, що подана в ігровій формі. Це *процес співтворчості, співпереживання*, у якому дитина та дорослий разом йдуть по дорозі прозріння, відкриттів та перемог .

Таким чином, вчені одностайні в думці, що гра дає дитині унікальну можливість реорганізувати, перетворити власний досвід, власний світ за умов створення педагогом особливої естетотерапевтичної атмосфери у навчально-пізнавальному процесі засобами гри.

Однією з перших ігрову терапію дитини почала використовувати Анна Фрейд у своїй роботі з дітьми, які пережили бомбардування у Лондоні під час Другої світової війни. Донькою видатного психоаналітика було на практиці доведено, що, якщо дитина мала можливість виразити у грі свої хвилювання, вона звільнялася від страхів і уникала розвитку в собі психічної травми.

Адже дітям від природи притаманне прагнення до морального комфорту, піклування про самого себе. Діти надзвичайно життєздатні. Тобто, у порівнянні із дорослою людиною, вони мають здатність виживати навіть у найнесприятливіших, стресогенних умовах.

У виникненні ігрової терапії як способу допомоги дітям виділяють п'ять основних напрямів: психоаналіз, ігрова терапія відреагування, ігрова терапія побудови відносин, недирективна ігрова терапія та ігрова терапія в умовах школи (Landreth, 2005).

Психоаналіз (З. Фрейд, М. Клейн, А. Фрейд, Г. Хаг-Хельмут) у своїй психоаналітичній терапії вважає першим досвідом-ідеєю спостереження за дитячою грою. Психоаналітики використовують гру для встановлення контакту з дитиною і проголошують гру засобом, що робить можливим вільне самовираження дитини. Г. Хаг-Хельмут була першою, яка стверджувала, що саме гра є найвідповідальнішим моментом у психоаналізі.

Ігрова терапія відреагування (Д. Леві), вважає, що гра надає можливість дитині відреагувати негативні переживання, а сам терапевт створює такі обставини, щоб спеціально підібрані іграшки допомогли дитині відтворити той досвід, який викликав у неї реакцію занепокоєння.

Ігрова терапія побудови відносин (Ф. Алєн, Дж. Тафт, О. Ранк) наголошує на необхідності ставлення до дитини як до особистості, яка володіє внутрішньою силою та здатна

конструктивно змінювати власну поведінку. Вважають принципово цінним розвиток відносин «терапевт – клієнт», роблять акцент на тому, що відбувається безпосередньо «тут та зараз».

Недирективна ігрова терапія (К. Роджерс, В. Екслейн) повністю центрована на клієнті та вважає, що не треба скеровувати дитину, або змінювати її: сама поведінка дитини спрямовується прагненням до найбільш повної самореалізації. Ігровий досвід, як вважають представники цього напрямку, сам по собі терапевтичний.

Ігрова терапія в умовах школи (Діммік, Хафф) – це своєрідне доповнення до навчального середовища, вона, на думку представників цього напрямку, необхідна до того часу, доки дитина не навчиться легко та вміло здійснювати вербальне спілкування, зуміє повно та ефективно повідомити про свої почуття іншим, для встановлення контакту між дитиною та психологом У цій терапії бажано використовувати ігрові матеріали (Landreth, 2005).

Усі школи по-різному інтерпретують зміст гри, багато у чому повторюють одна одну: дитина грає у спеціально обладнаній ігровій кімнаті, де є необхідний іграшковий матеріал, психотерапевт присутній у кімнаті та певним чином реагує на дії дитини, він не втручається у гру, не спрямовує її – дитина грає вільно, а в тим створюються усі умови фасилітативного педагогічного процесу.

Принципово важливим є той факт, що всі існуючі школи ігрової терапії вважають, що вільна гра – цілюща для дитини. Ігрова терапія створює та підтримує умови для вільної гри.

Одним з напрямків недирективної ігрової терапії, найбільш наближеної до гуманістичної педагогіки особистісного орієнтування та ідеї фасилітації є розроблений К. Роджерсом та В. Екслейн підхід, спрямований на розуміння та відображення емоційного стану дитини у грі (Rogers & Freiberg, 1994). Прихильником цього підходу є американський вчений, психотерапевт Г. Лендрет. У своїй праці «Ігрова терапія: мистецтво відносин» вчений окреслює сім основних завдань ігрової терапії: встановлення позитивних стосунків з дитиною; прояв широкого спектру почуттів; відпрацювання досвіду реального життя дитини; практична перевірка дитиною обмежень (просторових, предметно-маніпуляційних, морально-етичних тощо); розвиток у дитини позитивного «Я»; розвиток самопізнання; можливість розвитку у дитини самоконтролю (Landreth, 2005).

Значне місце у своїй теорії та практиці Г. Лендрет відводить питанню технології проведення ігрової терапії, у якій головним

завданням психолога, педагога є розуміння дитини, її стану, тому доречними у проведенні терапії в умовах педагогічного процесу є такі «прості правила»:

– почуття педагога стосовно дитини важливіші за знання про неї – тобто, треба спиратися на те, що бачиш, а не на попередню інформацію про дитину;

– необхідно бути чутливим до дитячого світу;

– «ніс черевика повинен прямувати за носом терапевта» – спілкуючись з дитиною необхідно демонструвати усім своїм виглядом свою увагу до дитини, не говорити з нею «через плече»;

– не відповідати на ті запитання, яких дитина вам не задавала тощо (Landreth, 2005).

Особливе значення у проведенні ігрової терапії отримує професійна підготовка терапевта. Тому Г. Лендрет формулює основні закони-правила поведінки дорослого при ігротерапії. Ці принципи мають філософсько-педагогічний характер трактування особливого стану «розуміння дітей серцем», «обережного торкання до їхнього світу» та відображають загальні концептуальні тези гуманістичної особистісно орієнтованої фасилітативної педагогіки:

Я не всезнайко.

Тому я не буду намагатися бути ним.

Я хочу, щоб мене любили.

Тому я буду відкритий дітям, що мене люблять.

Я хочу більше приймати у собі дитину.

Тому я із зацікавленням та прихильністю дозволю дітям освітлювати мій світ.

Я так мало знаю про складні лабіринти дитинства.

Тому я дозволю дітям вчити мене.

Я краще за все засвоюю знання, що їх отримав у результаті власних зусиль.

Тому я об'єднаю власні зусилля із зусиллями дитини.

Іноді мені потрібна схованка.

Тому я дам схованку дітям.

Я люблю, коли мене приймають таким, яким я є насправді.

Тому я буду прагнути співчувати дитині та цінувати її.

Я роблю помилки. Вони свідчать про те, який Я – людяний та схильний помилятися.

Тому я буду терплячим до людської сутності дитини.

Я реагую емоційно та виразно на світ власної реальності.

Тому я намагатимуся послабити свою хватку та увійти у світ дитини.

Приємно відчувати себе володарем та знати відповіді на всі запитання.

Тому мені слід багато працювати над тим, щоб захистити від себе дітей.

Я – це я, і тим повніше, чим у більшій безпеці я себе відчуваю.

Тому я буду послідовним у взаємодії з дітьми.

Я – єдиний, хто здатний прожити моє життя.

Тому я не прагнути до керування життям дитини.

Я навчився майже усьому, що я знаю, на власному досвіді.

Тому я дозволятиму дітям набувати власного досвіду.

Я черпаю надію та волю до життя всередині себе.

Тому я буду визнавати та підтверджувати почуття самоті у дитини.

Я не можу зробити так, щоб страх, біль, розчарування та стреси дитини щезли.

Тому я старатимуся пом'якшити удар.

Я відчуваю страх, коли я беззахисний.

Тому я торкатимуся внутрішнього світу беззахисної дитини із добром, ласкою та ніжністю (Landreth, 2005).

Таким чином, на сьогодні існують достатньо розроблені теорії гри, в основу яких покладені різноманітні концептуальні уявлення про її естетотерапевтичні, фасилітативні можливості щодо розвитку особистості та визнання того факту, що благодотворне формування дитячої поведінки у грі здійснюється завдяки багатству відносин, що виникають під впливом ігрової взаємодії партнерів : вчителя та дитини. Ігрова взаємодія, відтак, має стати критерієм фасилітативного впливу на особистість учня у педагогічному процесі початкової школи в умовах критичних деструктивних впливів у воєнний та післявоєнний періоди.

На думку різних авторів у процесі ігротерапії психотерапевту, педагогу можуть відводитися різні ролі: спостерігача, дослідника, партнера по грі, співучасника у грі, керівника-організатора, коментатора. Основні завдання терапевта-педагога у ігровій фасилітативній взаємодії передбачають:

1. Організацію емпатичного, педагогічно-продуктивного спілкування. Воно створює атмосферу психологічного комфорту та задовольняє базисні потреби людини в увазі та повазі до неї за А. Маслоу (Maslow, 1987).

2. Забезпечення переживання учнем почуття власної гідності. Таке відчуття виникає у дитини під час її перевтілення та

старанного виконання ігрових правил при рольовій взаємодії з партнером (іншими учнями, вчителем та ін.).

3. Встановлення обмежень у грі, яке утворює досить зручну та психологічно визначену ситуацію порядку, санкціонованості з боку педагога, узгодженості та очікуваності, яку учні завжди приймають дуже схвально й вільно та сміливо поводять себе у таких умовах.

При визначенні основних функцій педагогічної ігротерапії слід зауважити на такі специфічні для дітей молодшого шкільного віку положення:

- ігротерапія необхідна для корекційно-розвивальної взаємодії педагога з дитиною;

- ігротерапія формує позитивне самосприйняття учнем самого себе;

- ігротерапія сприяє формуванню системи міжособистісних відносин учнів у класі;

- ігротерапія допомагає формуванню довірливих професійних відносин педагогів з батьками тих учнів, що потребують психолого-педагогічної корекції.

У зв'язку з цими положеннями розробка та впровадження методів ігротерапії у психолого-педагогічний процес ЗЗСО має виконувати такі функції:

- формування позитивно-емоційного ставлення дитини до педагога, та розширення можливостей дитини у пізнавальній діяльності, здатності до активної комунікації та самовиховання;

- встановлення різноманітних контактів та взаємодії учнів між собою для подолання закутості, низької самооцінки, фобічних реакцій, неадекватної статево рольової ідентифікації тощо;

- побудови тісного естетотерапевтичного контакту педагога з батьками учнів у різних формах – від просвітництва та консультування до естетотерапевтичних, фасилітативних тренінгів батьківських груп.

Педагогічна ігротерапія може використовуватися в сучасному освітньому процесі з метою зміни ставлення кожного учня до самого себе та до інших (учнів, батьків та педагогів), підвищення самооцінки, покращення психічного самопочуття, соціометричного статусу, емоційного мікросередовища, корекції способів спілкування з іншими людьми та отримання можливості творчого опанування матеріалу у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

Проведене нами дослідження теоретико-методологічних та методичних засад ігротерапії терапії в площині психолого-

педагогічного процесу дозволяє зробити такі висновки стосовно стану та можливостей проектування ігротерапевтичних технологій у фасилітативну педагогічну діяльність:

– актуалізація фасилітативних можливостей педагогічної ігротерапії в сучасних воєнних умовах протистояння України передбачає впровадження технологій ігротерапевтичного впливу на особистість за критерієм створення психологічно-комфортних естетизованих умов щодо пізнавальної діяльності та творчої самореалізації дітей та педагогів під час навчально-виховного процесу;

– більшість існуючих наукових шкіл ігротерапії є класичними для психотерапевтичної науки й практики, однак традиційно вони використовуються лише у практиках психотерапії та психокорекції та потребують своєї активної інтеграції в освітній процес сучасної початкової школи з її виховною та дидактичною метою.

Окремого вивчення потребує педагогічний терапевтичний потенціал більшості практик ігротерапії та розробка алгоритму їхнього упровадження у процес професійної підготовки педагогів початкової ланки освіти у контексті формування відповідних загальних та предметних компетентностей молодших школярів в умовах деструктивно-психологічних чинників воєнного та післявоєнного періодів.

Список використаних джерел:

1. Вишневський, О. (2006). *Теоретичні основи сучасної української педагогіки : Посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Коло.
2. Максименко, Д. (2018). *Різнокольорове дитинство: ігротерапія, казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія : практична психологія*. ЦУЛ.
3. Fediy, O. & Bohdanova, D. (2020). *AESTHETOTHERAPY: «Feeling education» or beauty will save spiritual development of children*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
4. Landreth, G. L. (2005). *Innovations in play therapy: Issues, process, and special populations*. Brunner-Routledge.
5. Axline, V.M. (1981). *Play Therapy*. Ballantine books.
6. Langford, P. (2013). *Vygotsky's developmental and educational psychology*. Psychology Press.
7. Zhuravlova, L., & Chebykin, A. (2021). *The development of empathy: Phenomenology, Structure and human nature*. Routledge.
8. Riva, M. A., Grassi, L., & Belingheri, M. (2020). Jacob L. Moreno and psychodrama – psychiatry in history. *The British Journal of Psychiatry*, 217(1), 369–369. <https://doi.org/10.1192/bjp.2020.65> .
9. Rogers, C. R. & Freiberg, H. J. (1994). *Freedom to Learn*. Canada Maxwell Macmillan International.
10. Maslow, A.H. (1987). *Motivation and Personality*. Longman.